

ESSAY

Davy Verbeke
wetenschappelijk medewerker
en onderwijsbegeleider,
vakgroep Geschiedenis, UGent

Verlegde Sisyfus een steen?

Gecontesteerd Belgisch koloniaal erfgoed en
de herdenking van de herdenking (2004-2020)

Belgisch koloniaal erfgoed staat in het oog van een 'beeldenstorm'. Wankeler dan ooit voorheen. 2020 is een scharnierjaar. In dit essay blikt Davy Verbeke terug op meer dan vijftien jaar contestatie. Met een pleidooi voor een doordachte historische her-verbeelding. Hoe kan die grensverleggend zijn?

Zestien Congolese 'évolués', onder wie Patrice Lumumba (rechts), zijn in 1956 op rondreis in België. De groep bezoekt onder meer het standbeeld van Leopold II op het Brusselse Troonplein. Uit: Journaal, 25/04/1956. (© VRT, Brussel)

Pa(t)ria memor

Voorjaar 1956, Brussel. Het Troonplein naast het koninklijk paleis. Patrice Lumumba is samen met vijftien landgenoten op Belgische studiereis. Een Congolese soldaat legt bloemen aan het standbeeld van Leopold II als hulde aan de 'stichter van Congo'. *Patria memor*, 'het vaderland gedenkt', staat normaal te lezen op de sokkel, maar de 't' van *patria* ontbreekt. Haalde iemand deze letter de nacht voordien opzettelijk weg? Merkt Lumumba het op? Lacht hij in stilte om zoveel ironie?

30 juni 1960, Leopoldstad, Paleis der Natie. Tijdens de onafhankelijkheidsceremonie maakt diezelfde Lumumba als kersvers Congolees premier de koloniale periode met de grond gelijk. Aan transistorradio's gekluisterde Congolezen juichen wanneer zijn spech racisme, dwangarbeid en lijfstraffen in herinnering brengt. Na de plechtigheid wordt opnieuw hulde gebracht aan Leopold II, bij

Foto achtergrond: Lichtprojectie van George Floyd op Leopolds ruitersstandbeeld begin juni 2020. Floyds dood in de VS en de mondiale Black Lives Matter-protesten vermengden zich meteen met monumentenkwesties. Ook in België werd het koloniaal erfgoeddebat in de aanloop naar zestig jaar onafhankelijkheid van Congo letterlijk een staatszaak. Foto: © François Dvorak

Foto midden: Een Congolese soldaat brengt een bloemenhulde aan de voet van het ruitersstandbeeld van Leopold II, de 'vader van Congo'. Op de sokkel ontbreekt de letter 't' van het woord *patria*. Uit: Journaal, 25/04/1956. (© VRT, Brussel)

een exacte kopie van dat ruitersstandbeeld in Brussel. Net als vier jaar eerder staat Lumumba er onbewogen bij. Hij maakte even voordien al duidelijk wat hij van dit eerbetoon denkt.

Deze twee rituele momenten leren ons niet enkel iets over het tijdloze belang van symbolische herdenkingen, maar ook over de kracht van de ondermijning ervan. Dit inzicht helpt om de huidige koloniaal-erfgoed-knoop te ontwarren. Wereldbeelden zijn gelukkig minder robuust dan standbeelden.

Beeldvorming

In 2010 voerde ik als stagiair aan het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA), nu het AfricaMuseum, onderzoek naar gecontesteerd koloniaal erfgoed en wijdde ik ook mijn masterscriptie aan het onderwerp. Het thema was op dat moment nog relatief nieuw, de beweging bescheiden. In België zijn er honderden gebouwen, parken, straatnamen, plakaten, bustes en standbeelden met een directe of indirecte koloniale link. 'Congopioniers', militairen en missionarissen werden letterlijk in een verheerlijkende mal gegoten, af en toe met dankbare Congolezen aan hun voeten. Het zijn stille getuigen van het toenmalige Europese imperialisme.

Lange tijd werden ze ongemoeid gelaten. Tot in 2004 onbekenden een Congolese hand afzaagden van *De Drie Gapers* op de Oostendse zeedijk. De ingreep verwees naar een courante praktijk in Leopolds Congo-Vrijstaat (1885-1908), waar miljoenen doden vielen. De zeebries waaide van de kust naar het Vlaamse binnenland. In de jaren die volgden betwistte een groeiend aantal activisten in onder meer Blankenberge, Diksmuide, Gent, Sint-Niklaas, Wilrijk, Ekeren, Leuven, Halle en Brussel de standbeelden, bustes, gedenkplaten en straatnamen van Leopold en z'n trawanten.

Stroomversnelling

Dit monumentaal activisme ging het voorbije decennium crescendo. In de huidige contestatiegolf hoor ik nog de echo's van tien jaar geleden. De argumenten bleven dezelfde: koloniale monumenten zijn anachronistische propaganda die de kolonisatie foutief weldadig voorstellen; ze reproduceren mensenrechtenschendingen en racisme en kunnen mensen van Congolese of Afrikaanse afkomst kwetsen. Ook de diverse eisen zijn niet nieuw: van verwijderen en al dan niet in een museum onderbrengen tot een kritisch plakkaatje aanbrengen, creatief bewerken of tegen-monumenten oprichten. De vraag naar contextbordjes stond in 2010 nog met stip op één. Wilrijk, Oostende, Gent, Hasselt en Ekeren gingen de voorbije vijf jaar na wat getalm overstag. Het resultaat? Enkele kritische zinnen, medeleven, excuses. Soms halfslachtig, vaak braafjes. Deze bordjes lijken vandaag details, ingehaald door de werkelijkheid. Gedateerd gerommel in de marge. *Too little, too late?* In slechts tien jaar tijd greep er immers een fundamentele verandering plaats. Waar in 2010 vooral blanke/witte actievoerders de media haalden, voeren vandaag vaak Belgen uit de Afrikaanse diaspora het woord. Het is de verdienste van dat jarenlange activisme, ook vanuit de diaspora dus, dat het thema op de kaart staat.

Boven: Op de onafhankelijkheidsdag staan koning Boudewijn, president Joseph Kasavubu en premier Patrice Lumumba als eerbetoon voor het standbeeld van Leopold II. De ceremoniële harmonie is op dat moment reeds doorbroken door een ongeplande, kritische speech van Lumumba. Foto: Joseph Makula, Congopresse. (www.liberas.eu)

Onder: Congolese burgers vieren in 1960 aan het Paleis der Natie in Leopoldstad de onafhankelijkheid van hun land. Hun rug is gekeerd naar het ruitersstandbeeld van Leopold II, een exacte kopie van het beeld aan het Koninklijk Paleis in Brussel. (Fonds © André Cauvin, CegeSoma, Brussel)

Een ijsreplica van het ruitersstandbeeld van Leopold II van artieste Laura Nsengiyumva in 2018. De smeltende kunstinstallatie verbindt op artistieke wijze de thema's dekolonisering en historische verandering. Foto: © Bea Borgers

Het ordewoord is vandaag 'dekoloniseren'. De moord op George Floyd eind mei 2020 en de daaropvolgende Black Lives Matter-protesten brachten het erfgoeddebat in een stroomversnelling, net op tijd om de kaap van 60 jaar Congolese onafhankelijkheid te ronden. Een stortvloed aan contestaties dwong lokale besturen positie in te nemen over die koloniale overblijfselen op hun grondgebied. Het Brussels parlement lanceerde een werkgroep om de publieke ruimte te dekoloniseren. Een raad van wetenschappelijke experts moet Vlaamse steden en gemeenten adviseren. Ook een federale Congo-commissie zal zich buigen over het koloniaal verleden. En koning Filip betuigde zijn spijt aan Congolees president Tshisekedi.

Restafval?

Samen met de nieuwe prominente stemmen uit de diaspora nam ook de eis toe om koloni-

ale monumenten definitief te verwijderen. In de geest van Rhodes Must Fall, een protestbeweging aan de Universiteit van Kaapstad die er in 2015 in slaagde een standbeeld van Brits imperialist Cecil Rhodes te laten verwijderen, vielen in juni 2020 wereldwijd standbeelden van imperiale figuren van hun sokkel. In Ekeren en Halle werd Leopold II na brand- en verfkuren tijdelijk geëvacueerd. Een petitie om 'alle' standbeelden van de tweede vorst der Belgen te verwijderen haalde in een mum van tijd tienduizenden handtekeningen. De KU Leuven haalde een Leopoldbuste weg uit haar bibliotheek. En de stad Gent haalde op de zestigste verjaardag van Congo's onafhankelijkheid de buste van Leopold II in het Zuidpark weg, een uitloper van een dekoloniseringstraject met vertegenwoordigers uit de Afrikaanse diaspora.

Het voortschrijdend inzicht van veel burgers trok blijkbaar een spurtje: het draagvlak om imperiale eerbetonen af te voeren was

nog nooit zo groot. Koloniale monumenten van hun voetstuk stoten lijkt plots een breed gedragen evidentie.

Ik begrijp dit verlangen naar verwijdering, een woede ontvlamd in het brandpunt waar historische en hedendaagse discriminatie elkaar raken. Toch ben ik er als historicus geen voorstander van om de publieke ruimte zomaar te ontdoen van onwelgevallige elementen. Dit neigt naar een narcistische dictatuur van het heden, alsof enkel eigentijdse (denk)beelden het waard zijn om gezien te worden. Over de kunsthistorische waarde maak ik me weinig zorgen. Maar hebben we als samenleving echt enkel de keuze tussen een ongewenste erfenis zonder meer aanvaarden en die integraal weigeren omdat de schuld te groot is? Tussen verheerlijking en verkettering ligt geen niemandsland.

Geheugensteuntjes

Op korte termijn kan de verwijdering van vereringen van gehate figuren uit de publieke ruimte rechtvaardig aanvoelen. Gooien we evenwel met die fysieke verbanning, die *damnatio memoriae*, niet het kind met het badwater weg? Het weghalen van koloniale relictten kan op lange termijn het kritisch historisch bewustzijn aantasten. Dan dreigt in 2085, bij de tweehonderdste verjaardag van Congo-Vrijstaat, het koloniale hoofdstuk in de lessen geschiedenis voor de gemiddelde scholier slechts een abstract verhaal tussen vele andere verhalen te zijn. Er bestaat een reëel risico op maatschappelijke amnesie wanneer de generaties na ons niet meer kunnen struikelen over het verleden. Dan lacht de banneling het laatst.

Als we willen vermijden dat de populaire kritische omgang met de kolonisatie van de 19e en 20e eeuw erodeert, helpt de vaststelling dat net die monumentale aanwezigheid,

contestatieacties en performances de afgelopen jaren een breed publiek tot reflectie dwongen. Dat kritische monumentenwandelingen naar boeken en documentaires deden grijpen. Dat de tastbare aanwezigheid in de straat van een schijnbaar ver verleden leerkrachten geschiedenis hielp om het debat in de klas aan te zwengelen.

De som van zo'n praktijken helpt tegen geheugenverlies. Koloniaal erfgoed kan een toegankelijke vorm van bijscholing bieden en een mnemonisch hulpmiddel zijn, een handige houvast om het verleden telkens opnieuw in nieuwe geesten te verankeren. Monumenten zijn uiteraard niet de enige middelen die bijdragen aan dat historisch besef, maar wel een van de meest democratische. En daarom vormen ze een noodzakelijk deel van een complexe puzzel. Bovendien kan een banaal detail van dat dagelijkse decor een hele wereld openbaren.

Mo(nu)mentum grijpen

Leopolds bronzen ruitersbeeld op het Brussels Troonplein werd ingehuldigd in 1926, bijna twee decennia na de dood van de koning. Achteraan op de sokkel lezen we op een plakkaatje dat het koper en tin uit Belgisch-Congo komen, '*fournis gracieusement par l'Union Minière du Haut-Katanga*'. Een staaltje sluikreclame voor het machtigste mijnbouwbedrijf in Congo met een meer dan bedenkelijke reputatie, de voorloper van multinational Umicore. Dit plakkaatje geeft een unieke inkijk in het koloniale extractiesysteem. Veel tastbaarder dan deze voetnoot wordt het niet.

Leopolds ruitersbeeld was echter reeds in het interbellum een doorzichtige postume promocampagne voor een toen al (inter)nationaal verbrand figuur. Een showcase voor het koningshuis, voor België en indirect voor

Belgisch-Congo. Het roemloze gedwongen einde van Leopolds terreurbewind in Congo in 1908 werd bewust genegeerd. Het ruiterbeeld is in die zin als een gelaagde historische spiegel waarin we reflecties van het heden zien: de verbeelding van naties en gemeenschappen, visuele propaganda, het bewust negeren van extreem geweld, het minachten van mensenlevens. De publieke ruimte is een eclectisch product van een rommelig en soms onfraai verleden. Ze garandeert geen veilige 'walk in the park' en is vaak het resultaat van ongelijke machtsverhoudingen. Ze kan wringen. Dat koloniale monumenten een oneerlijke, karikaturale en zelfs groteske koloniale verheerlijking verbeelden is zonneklaar. De kracht ligt net in deze compromisloze communicatie.

Historia est magistra vitae: negatieve aspecten uit het verleden kunnen een leermeester voor de toekomst zijn. Koloniale monumenten confronteren ons met een samenleving waarin dat kolonialisme mogelijk was. Ze kunnen ons helpen na te denken over verschillen én parallellen met vandaag. En tevens leren ze ons bescheiden te zijn. Onze eigen kleine levens zijn, net als die van onze voorouders, innig verweven met structuren die we niet kunnen of willen zien. Zo participeren veel Belgische burgers, los van hun kleur, bijvoorbeeld nog altijd in mondiale uitbuitingsstructuren. Ook in de mijnbouw. Ook in Congo. Hedendaagse slavernij en kinderarbeid lijken een onzichtbare voetnoot voor de consument die al dan niet bewust z'n ogen sluit.

Iconoclasmie wil ik dus tot een minimum beperken. De vraag blijft: Hoe kunnen we dit potentieel van koloniale restanten blijvend benutten? Hoe 'verwerken' we het verleden zonder het te verdringen? Hoe neutraliseren en bekritisieren we koloniale propaganda zonder het aan het zicht te onttrekken? Ik zie het heden als een palimpsest, een opeenhoping van lagen waarin het verleden blijft doorsche-

meren. Het momentum is er om een nieuwe laag toe te voegen. Deze nieuwe (sub)versies van het verleden kunnen er komen onder drie voorwaarden.

Hoe zou u de koning schaakmat zetten?

Eerste voorwaarde: ondermijn bestaande koloniale monumenten permanent. De modale burger moet niet worden onderschat, maar een voorbijganger kan natuurlijk wel hulp gebruiken om koloniale beeldtaal te doorprikken. Een bordje met context kan soelaas bieden, maar mag het wat ambitieuzer en poëtischer? De afgelopen jaren groeide onder activisten en academici, in theaters en musea, een ongezien rijke reflectie over koloniale erfenissen. Nieuwe stemmen, vaak uit de diaspora, klonken luider dan ooit. Het is oogsttijd. Bevoegde overheden moeten open oproepen lanceren voor voorstellen voor de creatieve transformatie van koloniaal erfgoed. In straten en in parken met koloniale monumenten komen er zo gratis mini-musea die wat ze tentoonstellen, bekritisieren en ondergraven. De voordelen van een blijvende subversieve ingreep die het oorspronkelijke beeld behoudt, zijn legio. Het is een krachtige officiële erkenning van grassroots-grievens. Activisten die het gevoel hadden zinloze sisyfusarbeid te verrichten, kunnen nu trots zijn op de steen die ze hebben verlegd. Als herinneringsplaatsen bieden de beelden bovendien een blijvend forum voor tijdelijke performances, zoals die bijvoorbeeld veelvuldig plaatsvonden bij de vieringen van zestig jaar Congolese onafhankelijkheid. Bovenal openbaart de frictie die ontstaat uit de integratie van oude en nieuwe historische narratieven treffend de kern van historische verandering. Deze interventies zijn niet zomaar artistieke spelerei. Ze vormen een pacificatie-instrument om maatschappelijke spanningen te

ontmijnen. Daarom zijn standbeelden met stereotype voorstellingen van Congolezen prioritair in dit hele herverbeeldingsproces. In het Brusselse Jubelpark, op de Wilrijkse Bist, op de Diksmuidse Markt of op de Oostendse en Blankenbergse dijken is de meeste winst te boeken. Zo'n kritische aanpassing gaat niet over zelfhaat, schaamte of boetedoening. Westerse landen hebben niet het monopolie op racisme, discriminatie, verovering of slavernij. Wel zijn door de overheid gefaciliteerde symbolische ingrepen dé uitgelezen kans om te bewijzen dat we in een open samenleving leven. Een samenleving waarin (zelf)kritisch debat en democratische bijsturing de kern zijn. Een officieuze kentering van de geesten die al langer aan de gang was, wordt zo gematerialiseerd voor de komende generaties.

Nieuwe postkoloniale dimensies

Tweede voorwaarde: richt nieuwe postkoloniale memorialen op. Zelfs met subversieve aanpassingen aan bestaand koloniaal erfgoed zit de beeldverhouding nog altijd scheef. Het verleden heeft, net als het heden, oneindig veel meer kleurschakeringen dan monochrome beelden doen vermoeden. De koloniale periode behelst bovendien meer dan Congo-Vrijstaat. Daarom moeten overheden ook oproepen lanceren voor eigentijdse monumenten en straatnamen die onze perspectieven kunnen verruimen.

Eerst en vooral verdient Congolees leed een plaats. Vanuit koloniaal perspectief waren Congolezen hoogstens dankbare figuranten. Een bijsturing hiervan is niet meer dan rechtvaardig. De gedenkplaat bij het AfricaMuseum uit 2018 voor de zeven Congolezen die stierven tijdens de wereldtentoonstelling van 1897 is hier een goed voorbeeld van.

De valkuil van zo'n perspectief is evenwel dat gekoloniseerden louter passieve slacht-

offers worden. Daarom belichten officiële schijnwerpers best ook actief verzet. Zo werden er bijvoorbeeld in 2018 in Charleroi en Brussel, na lang aandringen van activisten, een straat en plein genoemd naar Lumumba. Er zijn nog veel meer grote en kleine verzetsdaden en -figuren die vandaag kunnen inspireren. Een willekeurige greep: de Pende-opstand in 1931, de muiterij van de Force Publique in Luluaburg op het einde van de Tweede Wereldoorlog, het *Manifeste Conscience Africaine* van 1956 als startschot van de dekolonisatie of Simon Kimbangu, die als een Congolese Nelson Mandela dertig jaar opgesloten bleef.

Kunnen we nog meer diversiteit omarmen? Dé Congolese ervaring bestond niet. Het leven van een mijnarbeider was helemaal anders dan dat van een 'évolué'. Een straat voor Thomas Kanza, de eerste Congolees die begin jaren 1950 aan een Belgische universiteit studeerde, is een goed idee als ook minder bevoorrechte individuen of groepen een plek krijgen.

Eveneens is dé Belg een fabel. Sommige kolonialen probeerden imperialistische denkkaders te doorbreken. Pater Placide Tempels bijvoorbeeld wees in zijn boek *Bantoe-filosofie* uit 1945 de vermeende westerse superioriteit af. En ja, er waren ook Belgen die op de barricades stonden tegen de mistoestanden in Congo-Vrijstaat. Zo namen socialist Emile Vandervelde, liberaal Georges Lorand en jezuïet Arthur Vermeersch het voortouw in het verzet tegen Leopold II. Dat deze Belgen niet 'antikoloniaal' waren zoals wij dat vandaag invullen, bewijst ook dat de werkelijkheid moeilijk in zwart-witschema's te vatten valt. Niettemin verdienen deze drie heren volgens historicus Zana Mathieu Etambala, jawel, een standbeeld. Niet in België, maar in Kinshasa. Zijn voorstel brengt me bij wat ik het meeste mis in het huidige debat: Congo!

Hallo Congo?

Derde voorwaarde: laat Congolezen uit Congo mee onze publieke ruimte vormgeven. Dat de diaspora met Congolese roots in België bij het voorgaande een centrale rol zal opnemen is vanzelfsprekend. Wel is het ironisch dat Congolezen in Congo grotendeels uit beeld blijven in het publieke debat. Erfgoeddiscussies zijn in essentie een ideologische strijd die wordt uitgevochten met culturele middelen. De uitkomst bakent af wie zeggenschap heeft over het verleden en waar de nadruk op komt te liggen bij de interpretatie ervan. Het is tekenend dat het huidige debat vaak opgesloten zit binnen de lijnen van Belgische (partij)politieke tegenstellingen. Koloniale geschiedenis lijkt soms de dienstmaagd van een Belgisch intern cultuurconflict. Het roept de vraag op hoe inclusief de huidige verbeelde herinneringsgemeenschap kan zijn. Belgen delen namelijk hun koloniaal erfgoed per definitie met Congolezen. Hoe kijken Congolese burgers naar monumentale relictten in België? Welke gebeurtenissen en figuren verdienen volgens hen een plaats in Belgische steden? In Congo circuleren vandaag bijvoorbeeld nog altijd mondelinge overleveringen uit de Leopoldiaanse tijd. Ik vraag dat Congo zijn kunstenaars op missie stuurt naar België. Om onze oude monumenten te herscheppen en ons er nieuwe te schenken. Een postkoloniaal verhaal kan niet enkel door Belgen worden geschreven. België kan niet dekoloniseren zonder de hulp van Congo!

Congo-Belgo Memoriaal

Met dit hedendaagse Congolese perspectief erbij komen we tot een veelzijdig, meerstemmig verhaal. We zijn ver verwijderd van een

Standbeeld van 'nationale held' Lumumba aan de gelijknamige boulevard in Kinshasa. Het memoriaal werd opgericht in 2002 onder president Joseph Kabila. Foto: © Davy Verbeke, 2015

essentialistische voorstelling van het verleden. Een democratische maatschappij behoeft geen absolute consensus over het verleden. Toch kan de wil om een polyfonie harmonieus te laten klinken een bruikbare utopie zijn. Net als het verleden kan je het heden niet schrijven als een binair verhaal van luidruchtige schurken versus stille slachtoffers. Het helpt om het soms vage concept 'dekoloniseren' concreter te maken én om de bestaande polarisering in de samenleving tegen te gaan.

Het ongenoegen over het koloniaal verleden wortelt namelijk ten gronde in een spanning tussen inclusieve en exclusieve herinneringspraktijken. Tussen een humanistisch geïnspireerd verhaal over een gedeeld mens-zijn en een discours dat de uniciteit van een groep of historische gebeurtenis vooropstelt. In het slechtste scenario trekken verschillende groepen in de samenleving zich terug op herinneringseilanden, met het eigen gelijk overal om zich heen. Een legitieme sociale emancipatiestrijd dreigt dan uit te monden in een eendimensionale identitaire stellingenoerlog.

In het licht van dit alles mist België vooral een memoriaal van collectieve bezinning over het koloniaal verleden. Samenlevingen hebben nood aan verbindende rituelen. Daarom droom ik luidop van een imposant 21e-eeuws Congo-Belgo Memoriaal met universele prenties. Een serene plaats van heling en verzoening. Gevraagd door de Belgische overheid, bedacht en uitgevoerd door Congolezen en Belgen samen. Met diezelfde sublieme kracht als het Holocaustmonument in Berlijn, het Treurend Ouderpaar op de Duitse militaire begraafplaats in Vladislo of het National Memorial for Peace and Justice in Alabama voor slavernij en raciale segregatie.

Het kan een memoriaal worden waar enkel nog die gezamenlijke stilte weerklinkt waarin we allemaal gelijken zijn.

Koloniaal memoriaal uit 1948 aan het Centraal Station in Kinshasa. Het monument herdenkt de Europese, Afrikaanse en Aziatische doden die tussen 1890 en 1898 vielen bij de aanleg van de spoorweg tussen Matadi en het toenmalige Leopoldstad. Foto: © Rob Jacobs, 2015

